

144390

A MAGYAR IRODALOM ÉS KÖLTÉSZELET FEJLŐDÉSE

ÍRTA

NÉGYESY LÁSZLÓ

RENDES TAG

(BEMUTATTA A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1925. NOVEMBER 3-ÁN TARTOTT ÜNNEPI ÜLÉSÉN)

MTAK

0 00044 41300 2

BUDAPEST

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1926

689671

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
3276 1902 12. sz.

Az egész jubiláris év minden témája közt kétségkívül a legnagyobb, legszebb és a legnehezebb a magyar irodalom és költészet száz éves fejlődéséről beszámolni. Virágerdőben járunk, de hogy álljunk meg gyönyörködni az egyes példányokban, ha az egészet egy rövid félóra alatt kell áttekin-tenünk? És hogy járjuk be csak a főbb utakat is, mikor ezek az utak oly sokfelé ágazók és sokszor annyira keresz-teznek egymást?

De meg kell kísérelnünk. Hadd vegye körül e nagy virágliget egész pompája Akadémiánk alapítójának szellemi alakját és szálljon illata hátatömjénként a Gondviselés felé, mely tehetségeket támasztott és küzdelmeiket megáldotta.

Egyszerűsíti feladatomat az, hogy tudományos irodal-munk fejlődésének méltatását az egyes szaktudományok fejlődéséről havi osztályüléseinken tartott előadások hosszú sorozata már elvégezte. Reám e tudományok irodalmának csak formai, nyelvi és mintegy művészeti oldala tartozik, ámbár nagy elégtétellel lehetne összefoglalólag rámutatni, hogy Akadémiánknak tudományos kiadványai minő tekin-télyes könyvtárt tesznek ki s a tőle támogatott szaktársu-latok és vállalatok munkálatai egy másik tetemes könyv-tárt. Valósággal szemléltetni lehetne, hogy a tudományos életnek mennyire főmozgatója volt Akadémiánk.

De viszont az Akadémia elé tartozik-e az irodalom másik két nagy tartományának: a gyakorlati és a szép-irodalomnak fejlődése? A publicistikai irodalom, ahova az irányműveken és a hírlapirodalmon kívül a politikai szó-noklat is számítandó, az életben, a nyilvánosság előtt él, onnan kapja serkentő erőit, oda hat vissza, élettani reakciók-

kal felel a szükségletekre és nem várhatja egy fontolgató szerv irányítását. Époly kevésbé irányíthatja testületi munka a költői termelést, mely elsősorban egyéni ihletből fakad. Sőt az academismus a költészet és a művészetek történetében nem mindig a legjobb hírű. Vagy tán a mi Akadémiánknak sikerült megrendelnie s megalkottatnia kiváló költői műveket?

Mindjárt erre felelek. Akadémiánk csakugyan közrehatott a magyar szépirodalom fejlesztésére, érzéket mutatott az új szükségletek iránt, azokhoz alkalmazkodni tudott. A mi Akadémiánk æsthetikai tekintetben a legszabadelvűbek közé tartozott, s minálunk alig is volt az academismus vádjának igazi alapja.

Ez az Akadémia kezdettől fogva munkakörébe vette a szépirodalmat. Nem is alakult kirekesztőleg Tudós Társaságnak, bár ezt a nevet vette föl, de a tudós névbe bele volt értve az író, a költő is. Osztályainak rangsorát is úgy állapította meg, hogy első helyre tette a nyelv- és széptudományi osztályt. Hiszen létrehozója a nemzeti nyelv művelésének szüksége volt, s ebbe belegendolták a nyelv szépirodalmi alkalmazását is; a szépirodalom épen a nyelv legfőbb virága. Mindjárt alakulásakor beválasztotta a kor első költőit, s ez a hagyomány mindig gyakorlatban volt. Mikor vagy húsz évvel ezelőtt egy tagválasztó értekezleten egy fiatal akadémiai tag azzal ellenezte egy ajánlott költő megválasztását, hogy tudományos testületben inkább tudósra volna szükség: a már agg Gyulai Pál hevesen szembeszállt e szűkkörű felfogással és erélyesen hangoztatta a költők jogát az akadémiai tagsághoz.

És az Akadémia útmutatólag, kezdeményezőleg is befolyt a szépirodalom fejlődésére. Mindjárt megalakulása után hazai és külföldi színműtárat alapított, hogy a szülemelő magyar játékszínnek legyen műsora és a szerzőknek legyenek mintáik. Pályázatai hosszú időn át termékenyek és termékenyítők voltak, épúgy azon szépirodalmi intézmények, elsősorban a Kisfaludy-Társaság pályázatai is, melyek az Akadémia decentralizálásakép keletkeztek és a szépirodalmi szerepkör jelentékeny részét átvállalták. Olyan

remékek, mint a *Toldi*, vagy a *Buda halála*, pályázatokra készültek, amaz a Kisfaludy-Társaságba. És Szigligeti, Csiky Gergely termékenységének hathatós ösztönzői voltak a pályázatok. Még több eset volt az utólagos elismerésre. Nagyjutalmunk és Marczibányi-jutalmunk sokszor koszorúzta meg a kiváló költői sikereket, maga a *Buda halála* is akadémiai koszorút nyert.

Egyáltalán az Akadémia már pusztá létével is kihatott az irodalmi élet egész körére. Mint irodalmi központ, az irodalmi tudatosság központja, mint a nyelvművelés őrhelye, mindenfelé éreztette hatását. Éreztette a publicistikai irodalommal és a politikai szónoklattal is és kapcsolata ezekkel mindig fennállott. Az újabb magyar publicistika alapvetője éppen Akadémiánk megalapítója, gróf Széchenyi István volt, a magyar szónoklatot pedig Kölcsey emelte irodalmi és művészi színvonalra. És ebbe a testületbe tartozott Eötvös, Kemény, Csengery és a nagy szónokok és közéleti írók tekintélyes száma egészen napjainkig. A tartalmasságot és a művészi formát Akadémiánk a szellemi élet minden terén méltányolta és támogatta.

Nem fogunk ez irodalmi ágak fejlődésében a kellőnél több érdemet követelni intézményünknek, de ha a valónál kevesebb része lett volna is e központi szervnek e legszabadabb tagok fejlődésében, akkor is az Akadémia tiszte lenne a százéves munka folyását és eredményeit számbavenni. Az Akadémia erre nemcsak illetékes, hanem ezzel jóformán köteles is.

A fejlődés vizsgálata a következő két főszempont szerint haladhat.

Először: hogyan és mily mértékben fejlesztette ki az irodalom a maga szerveit, formáit, eszközeit a sokasodó szükségletek, a differenciálódó lélekállapotok, a felmerülő æsthetikai és művészi követelmények kielégítésére? Hogyan fejlesztette és reformálta közegét, a nyelvet, tagolta, módosította, tökéletesítette a kifejezés és az alakítás belső és külső formáit, a műfajokat, az előadást és a stílust? Ez, egy szóba foglalva, a fejlődés formai oldala.

Másodszor pedig: miféle functiót végzett az irodalom

a közösség (nemzet, társadalom, emberiség) és az egyén lelkiéletében? Ez a fejlődés tartalmi oldala.

Ez a két szempont kölcsönös viszonyban is van egymással s a kettőnek synthesise az a kérdés: miféle marandó értékeket termelt a magyar irodalom, mi a készlete s minő eleven erők működnek benne?

Mikor Akadémiánk alakult, a magyar szépirodalmat nem kellett megalapítania, az már megvolt. Több mint fél-százada újra megindult. Még pedig tudatosan, terv- és propagandaszerűen. Addig is, míg Akadémia nem volt, mintha lett volna. Az irodalom azonnal szervezkedett, organumokat alapított. Már Bessenyeiék csoportba gyűltek és már Bessenyei kifejtette «jámbor szándékát», utána Révai izgatott «Planum»-a érdekében, itt is, ott is alakultak egyesülések, és amíg intézményes központ nem jöhetett létre, személyi központok irányították az irodalom életét. Ilyen központ volt évtizedek során át Kazinczy, Zemplénben, és ilyen volt épen az Akadémia születésekor Kisfaludy Károly, Pesten. Újabb, 1772-től kezdődő irodalmunkat a régibb korszakoktól épen ez a szervezkedő, erőgyűjtő, tudatos és propagáló tevékenység különbözteti meg, más szóval az a mozzanat, hogy az irodalom helyet foglal a nagy nemzeti feladatok sorában. Az író attól fogva nemcsak ezt vagy azt az adott célt akarja elérni, hanem azt is tudja, hogy már azzal, hogy ír, a nemzeti művelődés ügyét szolgálja, a nemzet fenntartásához járul hozzá. Ezt a felfogást nem árt talán ma is hangoztatnom, mert még nem ment át eléggé irodalomtörténetírásunkba sem.

Az Akadémia tehát nem alapította a szépirodalmat, de ugyanaz a lelki szükséglet, ugyanaz a művelődési törekvés teremtette meg mind a kettőt. Ha pénz és engedély lett volna hozzá, az Akadémia is ugyanakkor világra jött volna, mikor irodalmunk felújult. Így az Akadémia létrejötte késett, a szépirodalom addig is megindult, megkezdte fejlődését, versben és prózában.

Ennek az Akadémiát megelőző jó félszázados irodalmi életnek jellemző vonása, hogy a fejlődésnek formai oldala volt előtérben. A különféle «iskolák»-at leginkább formai és ízlésbeli irányaiak különböztették meg egymástól. Az irodalom

ez egész idő alatt mintegy kereste a maga formáit. Kereste a szebb, művészebb nyelvet, versalakot, kifejezés- és alakítás-módot. Abban a folyamatban, amint ez iskolák sorban hegemoniára jutottak, az Akadémia megalapításakor már túl voltunk két állomáson. Előbb a franciás iskola, legújában az óclassikus iskola már befejezte szerepét s mind a kettőnek értékei beleolvadtak irodalmunkba, az óclassicismusból a forma még élt és virágzott rövid ideig, de a tartalom, a szellem már romantikus volt. Az egykori németes iránynak azonban a formai programja is hamarosan uralomra jutott. A negyedik iskola, az egykori magyarosoké, nemhogy terjedt volna, inkább tért vesztett. Az ízlés modernné vált, de nem nemzeti értelemben; egészen nyugateurópai irányba terelődött lyrában, drámában, prózai elbeszélésben, később a verses elbeszélésben is. Egészben már jelentékeny egyszerűsítése ment végbe az irányoknak. De még mindig volt valami ellentét a szükséglet és az irodalom közt. Művészi már volt az irodalom, modern is volt, de még nem volt művészi oldalára nézve nemzeti.

A nagy artistikus reformok közül megvalósult a vers-újítás jórésze. Meghódították irodalmunknak a classikus formákat, ki is írták, és meghonosították, begyakorolták a nyugateurópai versformákat, melyeket azóta is folyton használnak költőink. Nem történt még meg akkor hazai költői rhythmusunk megújítása és művészi kiképzése. Elkülönítették a műfajokat, belső forma, hang és nyelv tekintetében; elválasztották a stílnemeket. Ebben Kazinczyé a főérdem. Kiemelték a prózát laposságából, a költői nyelvben az óda fenségéig emelkedett a magyar költői ékesszólás. Megvívta a korszak legnagyobb irodalmi harcát, a nyelvújítási harcot, mely az újítások győzelmével és bizonyos közeledéssel végződött. És épen az Akadémia megalapításának évében megszületett az új magyar költői nyelv, Vörösmarty Zalán Futásában, mint egy kinyilatkoztatás, az előkészület korának dicső bokrétája és az új időknek gyönyörű nyitánya. Az egykor szegénynek és közéleti használatra alkalmatlannak vélt magyar nyelv a legfinomabb művészi feladatokra is alkalmasnak bizonyult.

E formai és művészi vívmányokon kívül voltak tartalmi eredmények is. Közkézen forogtak már az első szerelmi daloskönyvek, Himfy Szerelmei és Csokonai Lillája, meg volt alkotva a magyar komikus eposz a Dorottyában, meg voltak írva Berzsenyi ódái, Kazinczy levelei, s még észre nem vett értéke is volt a költészetnek, a legjobb magyar tragédia, Katona Bánk bánja. De egészben véve mégis inkább csak szórványos volt az irodalomban az élettel való közvetlen kapcsolat. Az irodalom főiránya némiképp el is hanyagolta a tömegolvasmányokat s a közönségnek alig volt érzéke a felsőbbrendű művészi törekvések iránt. Csak nagyon aktuális művek tudtak nagyobb olvasóközönségre szert tenni, mint egykor Dugonics Etelkája és Gvadányi Falusi Nótáriusa. Az íráság nem is volt életpálya, csak egy-két szerkesztő élhetett meg belőle. Révai, Csokonai, Virág szegényül éltek és haltak. Aki nem nélkülözött, mint Kisfaludy Sándor és Berzsenyi, az birtokából élt. De Kazinczynak még a birtoka is ráment arra a magasztos küldetésére, hogy az Akadémiát hosszú időn át és a közöny tengere közepett pótolta. Dicsőség nevének ma is, innen is, és dicsőség a többi úttörőnek, hogy csüggedetlen hittel és önfeláldozással, csak egymás érdeklődésétől bátorítva fenntartották az irodalmi eszmét, dolgoztak és alkottak és előkészítették a jobb jövőt.

Ezek az eredmények várták készen az Akadémiát. És volt épen új vezére az irodalomnak, mellette lelkes és nagyraihivatott friss írói gárda, meg volt találva az irodalom természetes központja, Pest; megvolt az új organum, az Auróra; megkezdődött a tömegműfajok: a dráma, regény, novella művelése. Voltak új célok, törekvések és friss kedv.

Fennmaradt még a feladat: az irodalmat közelebb hozni az élethez, a tartalmi elemet is erősebben kiképezni, a hiányzó műfajokat kifejteni és a nemzeti és művészi elemet összeolvasztani, a modern európai kapcsolatok ápolásával az irodalmat megmagyarosítani, az egyszerűsítést folytatni, a költészetet közkinccsé tenni, közlélek-teremtő és nemzetnevelő hatását fokozni, egyszóval gazdagon szervezett, európai és nemzeti irodalmat teremteni.

Mindez az Akadémia életének első félszázadában megtörtént, az irodalom entelecheiája — általában kielégítő, több irányban fényes sikerrel — kialakult. Egy nagy íve kezdődik a fejlődésnek, mely ív első fele a szabadságharcig tart, s ezt a második fele, a kiegyezés utáni kor elejéig, szimmetrikusan kiegészíti: a reformkor irodalma s az önkényuralom és a kiegyezés korának irodalma. Az ív második felét azonban nem kell hanyatlásnak, hanem részben még emelkedésnek, részben kiegészülésnek és kiteljesedésnek gondolnunk. De a fejlődésnek legalább alapjai már az első századnegyed végéig, a szabadságharcig, minden főbb irányban le voltak rakva.

A reformkor irodalmának kibontakozása szinte szédületes gyorsasággal történt, nem is annyira méreteken, mint inkább értékeken. A reformvágy, mely addig csak az irodalomban lüktetett állandóan, most kiterjedt az egész közéletre. Sőt ettől fogva volt nálunk folytonos közélet. S ha az irodalom addig is, magára hagyatva is, fejlődött, most, mikor intézményes központra tett szert s a közéletben erős szövetségre talált, mikor a társadalmi, gazdasági, politikai reform is megindult, még merészebb ihletet vett. Ennek első eredménye volt, hogy az irodalom közvetlenebb kapcsolatba került az étellel és közélettel. Életszerűbb lett. Nem volt ez a kor sem egészen tövistelen rózsaberek. A közöny még mindig nagy volt. Már javában benne volt a nemzet Széchenyi korában, mikor Kölcsey a legkeserűbb magyar költeményben, Zrínyi második énekében múlhatatlannak látja a magyarság pusztulását a nemzedék tunya és szívtelen közönye miatt. De a jobb lelkek melegétől mindinkább fölengedt a fagy. A közszellem ébredezett, az olvasók érdeklődése fokozódott, számuk is nőtt, s az írókat már nyilvánvalóbb elismerés jutalmazta.

Az egyetemes, lázas alkotóvágy sokat megmagyaráz e korszak tüneményes irodalmi fejlődésében. A nemzet élni akarása, a hitnek prófétai hirdetése, a nagy célkitűzés, az egyetemes lendület szárnyat adott a tehetségeknek, felfokozta a szellemi erőket. Az Európa népein idegfolyamatként átáramló vágyak és törekvések is lendítették nálunk a köz-

szellemet és az irodalmi alkotó kedvet : a kor romantikus lángolása, a népek szabadságvágya, a visszahatás a szent szövetség uralmával szemben, a népek solidaritásának érzelme, törekvéseik kölcsönös méltánylása és a kor eszméivel kapcsolatos szellemi és irodalmi mozgalmak. Az irodalmi eredmények láttatát az is szembetűnőbbé teszi, hogy volt tér a működésre, mert sok volt a hiány ; alapítani egy nemben csak egyszer lehet ; ez a korszak tehát aránylag könnyebben lehetett a sok kezdemény kora. És nem csoda például, ha Jósika talentuma intézményesen megalapítja irodalmunkban a regényt. De hogy jöttek utána a geniek, hogy nyomába keltek Eötvös, Kemény, Jókai, az már külön csoda volt, a Gondviselés ingyen áldása, mely a nemzeti szellem régóta pihenő, szűz talajából dús termést fakasztott.

Az Akadémia nem volt csupán nézőpáholy ebben a nagyszerű színjátékban. Mikor megalakult, helyet kaptak benne az irodalom nagyjai, régiek és újak. És az irodalom irányítását a reformkorban az Akadémia három tagja tartotta kezében, mintegy areiopagos : egy alkotó genius, a kor legnagyobb költője : Vörösmarty, a kritikai eszméletesség képviselője, Bajza, és az irodalomtörténeti eszméletesség képviselője és az agitatori szellem örököse, Toldy Ferenc. Hogy pedig hatásuk nem a haladás kerékkötője volt, mutatja az, hogy az új tehetségeket, magát Petőfit is, utóbb Aranyt, tárt karokkal fogadták.

És e két nemzedék költészete, Vörösmartyé, meg a Petőfi-Aranyé, ki is egészíti egymást. Petőfi és Arany nem törölték el a régi törvényt, hanem betöltötték s a megkezdett fejlődést betetőzték. És ez a két nemzedék, az Akadémia első félszázadának irodalma, tartalmilag oda fejlesztette a költészetet, hogy az egyén és a közösség érzelmevilágának nagy registerű művészi tolmácsa legyen, modern értelemben és magyar ízlésben.

A költői geniének addig nem ismert és azóta is felül nem mult hatalmát, gazdagságát, eredetiségét Vörösmarty érezte először. Érezte az egyéniség elemezhetetlen titkát és kimeríthetetlen varázsát, a képzeletnek a mindenséget átívelő merészségét, az érzésnek a fenség, a báj, a humor,

a gyöngédség világában egyenlő otthoniasságát, a szerelmi, a bölcséleti és a hazafias ihlet újszerű báját. Ő szerelt a magyar lyrára gazdagabb melléköngéjű, változatosabb és teljesebb hangszínű húrokat, megtanította a magyar költészetet, hogy a sejtelemszerű érzéseket is közölni tudja, a metaphysikai intuitiókat költői szemléletbe formálja. Ő tanította meg költőinket a poétai ékesszólásra. Nyelvteremtő phantasiája egyike az egyetemes irodalomban a legtüneményesebbeknek.

Az egyéniség költői hatóerejét még közvetlenebbül és jellegzetesebben, szabadabban nyilatkoztatta meg a még ifjan az örökkévalóságba költözött Petőfi költészete, mely csodálatosan magába tudta emelni a valóság minden jelentőségét. Oly élményszerű költészet volt ez, amelyet Goethe óta sokszor kívántak, de csak igen kevesen értek el. Új tárgyakat, új motivumköröket hódított a lyrának. A szerelem, a hazafiérzés, a szabadságvágy a legédesebb és legtüzesebb költőiséggel nyilatkozik meg nála és kezében minden arannyá válik, amihez nyúl, az élet minden mozzanata költői csillámot nyer. Ő nem képzeleti tartományokat hódított a költészetnek, hanem megtanította az embereket arra, hogy a valóságot is tudják költői érzéssel nézni. Megszépítette számunkra környezetünket, mérhetetlen arányban befolyásolta a közleket. És kifejezte lyrai módon a maga egyénisége mellett a magyarság karakterét, a kor érzését. A XIX. század közepének fő érzelmét, a szabadságot, ő dalolta világszerte a legelragadóbban.

Arany tárgyilagos szemlélete, ethikus érzésvilága kiegészítette Petőfi alanyi lángolását. Az ő egész költészetében is egy nagy egyéniség nyilatkozik meg, de egyúttal a magyar faj és nemzet évezredes történeti és tipikus valója is. A nemzet egyéniségét Arany minden költőnkénél gazdagabban és művészibben képviseli. Epikus- és balladaköltészetében a psychocentrikus alkotás, a lélektani compositio ereje, a hang és az előadásmód bámulatos sokfélesége, a nyelv époly magyaros, mint művészileg tökéletes, plastikai és zenei csodája a magyar költészet egyik tetőpontját jelzi.

E költőkben és kortársaikban kiteljesedett a magyar

lélek sajátos ereje és arculata. Egyúttal kifejezésre találtak a kor érzése és törekvései. Még Arany epikájában is, mely minden tárgyilagossága ellenére is nemcsak emlékeket tolmácsolt, hanem remények és vágyak, sejtelmek és intelmek, törekvések és jóslatok költői symbolikája is volt.

Különösen a szabadságharcig uralkodó volt költészetünkben a nemzet és az egyetemes emberiség vágyainak és törekvéseinek tolmácsolása, ennek köszönjük a Szózatot és testvéreit, a Gondolatokat a könyvtárban és Petőfi szabadságdalait, ez volt egyik ihletforrása a kor epikájának és regényeinek is, ezek közt a Karthausinak, a Falu jegyzőjének és másoknak. A tendentia is érvényesült olykor s a lyrában és a balladában nem egyszer rhetorikát kaptunk költői érzés helyett, de egészben költészetünk megőrizte művészi jellegét. A szabadságharcon innen a bukás fájdalma és az emberiség válságai, csalódásai ihlették költőinket, ebből a hangulatból fakadt Tompa, Arany, Gyulai, Vajda János hazafias költészete, s a világirodalom egyik legszilajabb és egyúttal legművészibb lyrai terméke, A vén cigány. Bizonyos kiábrándulás is érezhető. Arany demokratismusa a szabadságharc után átalakul, s a népet naturalistikus rajz tárgyává lesz a Bolond Istókban. De nem hanyagolják el az egyéni lélek kifejezését és rajzát sem, részint külön életében, részint a közösséghez való viszonyában. Az egyén és a világegyetem viszonya sokszor megcsillan a romantikusoknál, az egyén és a társadalom Eötvösnél, az egyén és a nemzet Petőfinél, az egyén és a hagyományok Aranyánál, az egyén és az egész emberiség történelmi életének értelme Madáchnál, hogy e sort tovább ne folytassuk.

Épöly jelentősek voltak e kornak a művészi és formai sikerei is. Petőfi és Arany végre össze tudták olvasztani a művészi és a nemzeti elemet. A népköltés rhythmusát és a népnyelv virágait értékesítették, megfinomították és egyetemesen érthető, magyar hangú költészetet teremtettek. Ezzel mintegy a régi iskolák egyike, a legősibb gyökerű, a magyaros iskola is jogaihoz jutott. A költészet egész művoltában magyarrá lett. Megmaradt költészetünkben a nyugateurópai versforma és stílus is, de bizonyos szerep-

osztás történt a kettő közt. Egyúttal a nyugateurópai rhythmus sokban megmagyarosodott. Ezzel egy hosszú életű technikai probléma jutott nyugvópontra.

Vezérműfaj a kor kezdetén az eposz volt, még hexameterben. A nemzetnek már a XVIII. század közepétől jelentkező eposzvágya látszott teljesülni a régi dicsőség e borongó és ragyogó festéseiben és a Zalán Futásának történeti jelentőségű hatása is volt a nemzeti lélekre. De a nagy epopoeák gyönyörű részleteik és erős lyrai hangulatuk ellenére compositio és lélekrajz tekintetében fogyatékos alkotások; az egész epikai cyklus idegen formájánál és fellengző nyelvénél fogva nem válhatott általános olvasmánnyá és hamarosan elhallgatott. Azonban az eposz már másfél évtized múlva újra feltámadt a művészivé fejlesztett magyar versformában, a népköltés nyelvéből nemesített szép nyelven. Arany nem egyetlen epikai stilust teremtett. A Buda halálának nyelve lényegesen másnemű, mint pl. a Toldié. És a hangnak, stilusnak, tárgyszerintiségnek olyan változatosságával találkozunk nála, aminővel sehol más epikusnál nem; a naiv tárgyilagos és idyllikus eposz, a humoros eposz, a komikus eposz, a byroniasan érzelmes eposz, a nagy hősi eposz, a regényes eposz hangnemében egyaránt mester. A modern alanyias humoros és érzelmes eposznak utána még hosszú folytatása van.

A drámában nem mutathatunk fel hasonló diadalokat, bár ott a fejlődés folytonos, mióta Kisfaludy Károly a drámát intézményessé tette. Küzdelmesen kereste a magyar színiköltészet részint a költői, részint a színi hatást, és sok sikert is ért el. Vörösmarty megteremtette a verses dráma költői nyelvét. Szigligeti negyven éven át ritka termékenységgel ellátta darabokkal a színház eredeti műsorát s ugyanő megalapította a 40-es évek derekán a majdnem félszázadig virágzó népszínművet. Sok szerző buzgólkodott még mellette, sikerek is voltak, mint a Teleki Kegyence, el is látta a termelés a napi szükségletet, de az időközben forgalomba került Bánk bán drámái értékéig egy újabb alkotás sem emelkedett. A félszázad legbecsesebb alkotása két, nem szorosan színpadi költemény, egy tündérvjáték: Vörösmarty Csongor és

Tündéje, mely üde költőiségével és bölcselmi jelentőségével nem méltatlan párja a Szentivánéji álomnak, és az önkényuralom korából Madách Ember tragédiája, egy magarszókő költői és bölcséleti conceptió, melyben egy magyar költői lángelme az egyetemes emberiség történeti életének problémáját dramatizálja.

A legrohamosabb fejlődést vette a regény, mely nyomban állandósulása után Eötvösnél európai színvonalra emelkedik s három-négy típusra tagozódik, Keménynél pedig tragikailag és lélektanilag elmélyül, Jókainál az előadás páratlan művészetét éri el, a magyar kedv, magyar humor és érzésvilág gyűjtőmedencéjévé és magyar típusok képtárává bővül.

De az egész korszak legfőbb műfaja a lyra volt. Ehhez fűződnek a legnagyobb tartalmi és formai emlékek. Vörösmarty a Berzsenyi antik, monumentális, egyszerű vonalú ódáját a viharzó, nyugtalan és szeszélyes modern ódával helyettesítette s egyúttal megalkotta az újabb reflexív lyrát, a «költeményt». Petőfi pedig megteremtette a specifikus magyar dalt, melyre az előző korok állandóan törekedtek. És a többi kisebb költői fajokban is sok elsőrendű alkotás jött létre: Vörösmarty epigrammái, Szép Ilonkája, a legendában Hedvigje, a költői rajzban Egy szép asszony könyve, Petőfi genreképei, lyrai leírásai. A forradalom után keletkeznek Arany balladái, ezek a könnyű lyrai strófákba öntött súlyos drámák, melyek költészetünk legfőbb büszkeségei közé tartoznak. És idevaló Tompa, Gyulai, Lévy, Vajda költészete, Aranyak forradalom utáni lyrája. Ebben az újabb lyrában mindinkább érvényesül, kivált Aranyak és Vajdánál, a bonyolult lélekállapot lyrai festése.

E fejlődés során költészetünk mindinkább áthajlott a realismushoz, az egészséges valóságosságához.

A nemes forma áterjedt a prózára is. Mindenekelőtt a szónoki beszédre. Kölcsey megalapítja általában a művészi szónoklatot s a politikai beszédet is ő avatja irodalmi színvonalává, erős érzelmi compositiójával, nemes páthoszával, költői melegségével és ünnepiesen hangzó zengzetes előadásával, s a reformkor országgyűlésein már kiváló szónokok

egész sora vonul fel. A legnagyobbaknál : Deáknál és Kossuthnál az ethikus és a pathetikus szónoklat típusai kristályosodnak ki classikus módon. Kossuth a XIX. század szabadságeszméjének a legnagyobb szabású szónoki hirdetőjévé emelkedik, mint Petőfi is legnagyobb költői hirdetője volt világszerte. Széchenyi a könyvet közéleti hatalommá emelte, Kossuth pedig a hírlapot s megalapította a magyar vezércikket. A publicistika nagy hagyományait a forradalom után is fenntartották és tovább fejlesztették Deák, Eötvös, Kemény, Falk és társaik, meg utódaik.

A költészet mellett mint az eszmélet és a fegyelem szerve kiváló szolgálatot tett a kritika is, mely nem engedte magát többé megfélemlíteni s jelentékenyen közrehatott irodalmunk egészséges fejlődésében. A kritika függetlenségét kivívta Bajza, de æsthetikai jelentőségét Gyulai Pál mélyítette el : nem kevésbé bátor, mint félelmes előde, de sokkal fogékonyabb, finomabb, nagyobb látókörű és a formának kiváló művésze.

Az irodalomtörténetírás alapjait is ebben a korban rakja le Toldy Ferenc. Az az alapconceptió érvényesül elfogásában, mely Szalay történeti elgondolásában, Deák jogfolytonossági elméletében is az alaptényező : a nemzeti egyéniségnek, mint egy történetileg élő substantiának fogalma. És ezeken az alapokon épült tovább, jelentékenyen reformálva Gyulainál és a későbbieknél.

A próza nyelve kissé lassabban alakult ki, mint a költészeté. De mégis kiforrott a szónoklatban is, az elbeszélő és értekező prózában is. A regényben és novellában Jókai teremtette meg a magyar szóláskincs értékesítésével és az előadó kellem, ügyesség kiképzésével az elbeszélés nyelvét, az értekező próza előtt pedig elsősorban Gyulainak kristályosan világos, eleven és magyaros prózája szolgálhatott mintául.

A magyar irodalom hőskorának hatása átterjed a kiegyezés utáni korszakba is. Arany Toldi Szerelmé, öregkori balladái és Őszikéi a 70-es évek végén láttak napvilágot. Jókai pedig még századunk elejéig is egyre alkotott.

A kiegyezés után azonban lassanként változás állott

be. A viszonylag megszilárdult államjogi helyzet új távlatokat nyitott meg a nemzet előtt. A magyar költészetnek egyik ősi ihletforrása apadni kezdett. A nemzetfáltás állandó nagy lelki élménye vesztett erejéből, a kuruc szellem megszünt egyetemes nemzeti érzés lenni. Viszont az új pozitív nemzeti célok inkább prózai természetűek voltak: az állami szervezet belső kiépítése, a gazdasági, társadalmi, művelődési érdekek gondozása. A figyelem főleg ezek felé fordult. A szaktudományok örvendetes fejlődést vettek, egyre jobban bővültek és tagozódtak. A fejlődés súlypontja ezekre helyeződött át.

A lyrai ér kiszárításához hozzájárult a világnézet megváltozása, a positivista és materialista irányzat, a nélkül, hogy ezek az irányok jelentősebb szépirodalmi alkotásokban is megtestesültek volna. Ellenök már a kiegyezés éve körül némely írók az új romanticismusban kerestek menedéket. Az előző nagy korszak után azt lehetett volna hinni, hogy a magyar regény egy embernnyommal később európai jelentőségre fog emelkedni, de ez nem következett be. Az orosz regény és a norvég dráma jelentőségére nem jutottak a mi tömegműfajaink.

Mindamellett a költészet haladt és fejlődött a XIX. század utolsó negyedében is. Nagy kereteket az írók nem adtak, nagy hódítások nem történtek. Azonban a részleteket sok finomsággal alakították ki lyrikusaink s az egyéni érzelmek és helyzetek s a bonyolult lélekállapotok kifejezésében előrehaladtak. Endrődi Sándor, Ábrányi Emil, Kiss József, Reviczky Gyula és több kortársuk kétségtelenül jeles tehetségek. A drámában a társadalmi kérdéseket oldozgatták. A hazafias motívum gyengülése után a bölcselmi ihletre kerülhetett volna a sor; de ahhoz hiányzott a filozophiai légkör. Az újabb költői nemzedékben nem volt meg az a bölcselmi szellem, ami egykor Eötvösben és Madáchban. Nem tartok azokkal, akik azt vallják, mintha a nemzeti nagyság illúziójában elbáztuk volna magunkat. Inkább úgy tapasztaltam, félénkebbek voltunk a kelleténél. A bátorság megfogyatkozott, a nagy conceptiók megritkultak. A hangszer készen volt, ki volt játszva, költői és prózai elő-

adás kiképezve. Írni könnyebb volt már, mint egykor. De másrészt nehezebb is, mert a nagy költők emléke ránehezedett az élőkre. A holtak versenyétől az új nemzedék egy része azzal akart szabadulni, hogy a nemzeti jelleget, hangot, rhythmust egészen mellőzte és idegen minták szerint, idegen ízlésben dolgoztak. A hazai hagyomány súlya ellen külföldi hatásban kerestek önállóságuk biztosítékát. Jelszavuk lett — már az 1880-as évek elején — az egyéni és az általános emberi. A nemzeti elemet művészetén kívülnek és tendentiaszerűnek tartották. Igaz, hogy a régi témakör, kivált a naiv világnézetbe illő motivumok el is voltak már használva ; de viszont a nemzeti ízléstől való elszakadás magával hozta a helyi szín hiányát és az eltávolodást a szélesebb körű közösségtől. Zola naturalismusát is meg akarta egyik-másik elbeszélőnk honosítani, de nagyobb költői siker nélkül.

De jelentek meg időnként kiváló írói egyéniségek is, a lyrában, regényben és drámában. Különösen 1880 után és a 90-es években mutatkozott a szétforgácsolódás után erősebb concentratio. Úgy érzem, ildomosabb lesz, ha hivatkozásaimban az élők neveit elkerülöm. De megemlíthetem a magyar elbeszélés két újabb büszkeségét, Mikszáthot és Gárdonyit, akik már nincsenek köztünk. Mind a kettő azt mutatja, hogy mégis azok az írók lesznek termékenyebb hatásúak, akik a nemzeti lélekből merítik ihletüket. Mind a kettő vett némi hatást részint közvetve, részint közvetlenül modern külföldi elbeszélőktől, franciáktól, angoloktól, oroszoktól, de egész lényével hazai talajon állt. Mikszáth a magyar humort csillogtatta újszerű, egyéni, kissé csípős kedvességgel rajzaiban, novelláiban, regényeiben és satirájában. Nem volt a nagyobb compositiók mestere, de a kisebbekben is eredeti tehetséget mutatott. Gárdonyi is megmutatta, hogy a naiv néplélek bányája még koránt sincs kiaknázva és hogy az igazi költői intuitio még mindig tud egyszerű szemléletek által is mély tartalmakat kinyilatkoztatni. Kissé egyenetlen, de erős költői érzésű, izmos tehetség. Mind a kettő ismét jellemzően magyaros, szép prózát ír. Abban mind a kettő egyoldalú, hogy a modern világ bonyolult érzésvilágát nem igen ábrázolják. Ezt a feladatot más kortársaik végezték és végzik. A magyar

regény és dráma itt is lépést tartott a modern fejlődéssel. A 90-es évektől fogva a már elhaltnak vélt történeti regény és dráma is felújult, új élettel telt meg. Ezek a nemzeti gyökérnek friss és eleven hajtásai.

Hasonló jelenségek voltak lyránkban is. Részint Petőfi egyszerűségében is erős költői érzésének, részint Arany művészetének a kiegyezés utáni korban is támadtak nem követői, hanem eredeti folytatói, s támadtak ismét más jellegű, finom nyelvű és differentiált érzésvilágú lyrikusok, akiket a nagyközönség nem is mind ismer érdemök szerint. Ellenben a magyar hagyományokból indult és ezek alapján népszerűvé vált Kiss József utóbb e hagyományok ellen fordult.

A világnézetek forrongásában némely költőink Nietzschénél kerestek tájékozódást. A jeles Komjáthy Jenő a philosophiai lyrának adott új értékeket, noha költői képzelete nem volt arányos philosophiai ihletével. Az én cultusának, az én végtelenné kiterjesztésének indítéka nála és később állandó motivum.

Regényben, novellában, drámában voltak a közönségnek egyetemesen bálványozott írói. De lyrikusaink közt nem volt ilyen egyetemes hatású jelenség.

A lyra vált-e korszerűtlenné? A közönség elprózaizodott-e? Vagy egészen belerögződött a régi költők ízlésébe?

Nem. A közönségben volt költészetvágy. És volt új hang iránti vágy. Mi éreztük azt, hogy a mai ember lelki-világát már nem egészen elégíti ki a régi költészet. Vártuk az új vatest, az új költői Messiást. Vártuk a szó hatalmas művészt, aki új synthesisbe tudja foglalni az egyéni, a nemzeti és az általános emberi valót, a mai ember lelki rezdüléseit és az örök emberit, és mindnyájunkat elragad. Vártuk évtizedről évtizedre sovárogyva, de a tünemény egyre késett.

Így jutottunk el a huszadik századba. Ennek az elején végre jött egy mozgalom új költői evangélium ígéretével, sok újszerűséggel és szokatlan sajátossággal, és fő képviselőjét a várt költői tüneménykép mutatta be. Az irodalom és a közönség egy része vonakodott az új mozgalmat az igazinak elfogadni és főalakjában nem ismert rá arra, akit

várt. Ellenben a közönség másik része az új költői hatásokra való vágyában kész szívvel fogadta az új irányt, kielégítve látta várakozását és meghajolt a fanatismus előtt, mellyel a kritikai propaganda ezt az irányt terjesztette. Hozta ez a költészet a Beaudelaire és a Verlaine decadentiáját, ezeknek és a német Blätter für die Kunst körének symbolismusát. Tagadta a nemzeti elemet és hadat üzent a hagyományoknak. A közéleti ihletet általán megvetette, az egyéni lelkiség különlegességeinek elemző rajzában keresett új értékeket. Annak is főleg egy irányát, a beteges lélekállapotok önanalysisét adta symbolista lyrájában. És hívei főleg artistikus hatásokra törekszenek, a l'art pour l'art elvi alapján állanak. Az érzelemnek világos és érthető gondolatsorral ábrázolását kerülik, és egymást a mozgóképek gyorsaságával felváltó symbolumokban közlik a hangulatokat. Főeszközük a symbolismus és a nyelv zeneisége, amelynek azonban eddigi rhythmikai útját elhagyják és hanghatással, hangsymbolikával dolgoznak, mintegy a zene egész hanghatását akarják a költői nyelvből kicsalni, még pedig a nyelv hangtestéből, a tartalom jelentőségének lefokozásával vagy zenei általánosságra sublimálásával.

Mindezeket mint tényeket soroltam fel, hibáztatás és helyeslés nélkül. A bíráló méltatást más alkalomra tartom fenn.

Annyit azonban ki kell emelnem, hogy ezt a mozgalmat nem lehet egyenesen az új költészetnek nevezni, mert nem uralkodik egyedül. Mellette másik, nemes és ép gyökerű, nagy értékű magyar költészet is él és virágozik, hajt is új sarjakat.

El kell azt is ismerni, hogy maga ez a mozgalom, bármily hevesen támadta is kezdetben a hagyományt, csakhamar ő maga is ősöket keresett a magyar költészet múltjában. Ezzel elfogadta a hazai alap szükségét. Legfőbb képviselőjénél, Adynál pedig a hazai élet is egyik jelentékeny ihletforrás, bár inkább satirikus szellemben. A közeledés legújabbban is állandó.

Ha a symbolismus iskoláját ki kell járni a magyar lyrának, ám járja ki, tanuljon abban is, amit lehet és gya-

rapodjék tőle. De ne higgye, hogy ez az egyedül üdvözítő művészi dogma. És ne higgye, hogy mivel őszinte fanatismussal terjesztik, kétségtelenül ez marad a jövő költészete. A művészet és a költészet annyi, egykor nagy rajongással felkapott divatot látott letűnni, hogy jogosult tartózkodással nézhetünk a rajongók fanatismusára. Láttuk a marinismus, a gongorismus és a preciosité sorsát és a minden túlzást követő kiábrándulások hosszú sorát.

*

Ha ma, 1925-ben számot vetünk száz év szépirodalmi eredményeivel, sok diadalra lehetünk büszkék. De nem elégedhetünk meg a régi dicsőség hirdetésével. Jó lesz, ha a hiányokra is eszmélünk és új teendőkre serkentünk. Irodalmunk és nyelvünk ma úgyszólván minden műfaj, minden hangnem, minden stílnem körében a legfelsőbb rendű művészi feladatok megoldására alkalmas. A formai feltételek irodalmunk fejlődésére a legteljesebb mértékben megvannak. Költészetünk technikai és rhythmuskincse ma a leggazdagabb minden európai nemzeté közt. Prózánk a szépirodalmi, tudományos és szónoki előadás minden változatára ki van képezve. A fejlődés tartalmi tényezőit részben a közlélektől kell várnunk. Itt azonban lehetetlen nem látni örvendetes jelenségek mellett aggodalmasokat is.

Újabban ismét inkább széthúzó, mint központra igyekvő erők érvényesülnek irodalmunkban is, mint egész közéletünkben és társadalmunkban.

A magyarság szét is van szakítva. Négy-öt állam területén, a szellemi közlekedéstől elzárva él. Ez a fejlődésnek újabb szakadozottságát idézi elő. Talán új változatokat is terem.

A hazai magyarság szelleme sem egységes. Szét vagyunk idebent is szakítva.

Az irodalom hihetetlen mértékben megnövekedett és kiterjedt. Ebben áldás is van, veszély is. Az olvasóközönségbe alulról és kívülről új, nagy tömegek tódultak be, amelyeknek se nemzeti érzése, se irodalmi műveltsége nem mély gyökerű s nincs a Petőfi, Arany, Jókai szellemétől áthatva.

Ez a közönség könnyebb fajsúlyú és nemzetileg színtelen irodalmi termékeket kíván és ilyeneket kap nagy mennyiségben.

Nincs egységes nagy ideál, egységes átfogó szellem. És nincs elég hit.

A magyar nemzet részvett a világtörténelem legnagyobb katastrófájában, nem hogy hódítson, hanem hogy létét megmentse. Fenségesen küzdött, rémesen szenvedett. És ez a nagy küzdelem és nagy fájdalom csak lyránk egyik felében talált visszhangra, a másikat hidegen hagyta, vagy ha érintette, inkább gáncsokodó hangot csalt ki belőle. Teljesítette-e a magyar lyra a maga természetes funkcióját?

A könnyű fajsúly nagy becsülésnek örvend. Export-drámánk egy része, egy-két jelentékeny mű kivételével, ilyen darabokból áll s igen egyoldalú képet mutat odakünn a magyar költői termésről és a magyar lélek erkölcsi állapotáról.

Nagy költői és írói feladatok iránt erősebb önbizalmat, bátrabb alkotó lendületet, komolyabb, nagyobb, mélyebb ihletet várunk íróinktól. Nem hiányzik a nagy conceptio, de igen ritka.

Stilus, rhythmus, ízlés tekintetében is több nemzeti elemet kívánnánk. Fennmaradásunk attól függ, a nemzetek összhangjában is akkor képviselünk értéket, ha saját egyéniségünk van, ha külön szólamot jelentünk.

És egész meglévő költészetünk sem elégíti ki még minden szükségletet. Különösen a nagy philosophiai ihlet és a vallásos ihlet hiányzik, és a társadalmi kérdéseknek még többoldalú, mélyebbreható rajza lenne szükséges.

A fejlődést megkötni senki sem akarja, ellenkezőleg óhajtja. Az irodalmat nem akarjuk odaszögezni pl. a Petőfi és Arany költői művészetéhez, mint egyetlen ideálhoz. Tudjuk, hogy az idő halad és a fejlődés parabolája görbül. Tudjuk, hogy annak az épületnek alapja, melyet innen tizenöt földrajzi foknyi távolságra emelnek, nem feketik ugyanazon síkban, nem lehet ugyanazon egyenesnek folytatása, mint az itt rakott alap vízszintes vonala. De azt is tudjuk, hogy az alapnak ott is vízszintesnek kell lenni és a falaknak a

föld középpontjára merőlegeseznek, ha az épület meg akar állani. A mai magyar költőnek is a nemzeti lélek mélyeiből kell merítenie és a költészetnek vannak ethikai forrásai is. A költőnek tudni kell lelkesedni és lelkesíteni, az emberi szív minden szükségletét kielégíteni. Tudjuk azt is, hogy a jó hagyományok nem avulnak el egy-két évtized alatt. Kivált nem az olyan hagyományok, amelyek oly hosszú fejlődés szükségképi eredményeiképp jöttek létre és a népléleknek annyira a mélyében gyökereznek, mint a XIX. század közepének nagy költői hagyományai. A francia irodalom ma is a XVII. században vetett alapokon nyugszik, az írók ma is a XVII. század hagyományát követik: jól szólni, jól gondolni. És a mai francia írók önállóságának nem árt a hagyomány. Egy nagy francia irodalomtörténet végén ezt olvassuk: Fiaink is utánunk ebből az iskolából fognak kikerülni, felkészülve, kiformalva, kiművelve — és mindenesetre szabadon is, szabadon aziránt, hogy másképp gondolkodjanak és szóljanak, ha akarnak, jobban, ha tudnak.*

Ezt valljuk mi is. Akadémiánk sohasem volt dogmatikus. Ma is csak egy dogmája van: az igazság. Kívánjuk az irodalomban a belső igazságot. Csak az maradhat meg, ami egészséges, az, aminek belső igazsága van.

És nem bánjuk, ha fiaink másképp írnak, mint mi, csak jobban írjanak. Ezt azonban kívánjuk. És várjuk, epedve várjuk az új, a nagy költőt, aki szebben beszél mindenkinél és akinek mindnyájunk számára van édes titka, üdítő, éltető szava!

* Petit de Julleville, Histoire de la Littérature Française. VIII. köt. 899. l.

